

*Євген Вікторович Білозьоров,
професор кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Однією з найбільш актуальних науково-практичних проблем сучасності є розкриття потенційних можливостей емоційної сфери юриста. Одним із головних напрямів сучасної науки стало вивчення неоднозначності впливу емоцій на доцільність поведінки та продуктивність діяльності юриста. У повсякденному житті суб'єкти правових відносин постійно стикаються з необхідністю керування психологічними станами та пошуку найбільш ефективних способів емоційної регуляції. Не є винятком і діяльність юриста, для якого вельми важливим є удосконалення процесу емоційної саморегуляції, що забезпечує гармонійність функціонування різних властивостей особистості.

Відомий філософ і правознавець І. Ільїн визначає емоційність із позицій природно-правового підходу як природне почуття права, особливий духовний настрій, у якому людина стверджує власну духовність [1, с. 86]. Під поняттям «правова емоційність» розуміють ставлення особи, групи, суспільства до теперішнього, минулого і бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з ним [2, с. 677]. У юридичній науці під правовими емоціями розуміють всі ті емоції, які відчуває людина, сприймаючи явища дійсності під кутом зору права, правового регулювання, закріплених за нею прав, свобод, обов'язків, юридичної відповідальності за правопорушення [3, с. 7].

Для того щоб детальніше охарактеризувати правові емоції, необхідно розглянути це поняття крізь призму психології та юридичної науки.

У психологічній науці емоції являють собою різні форми відображення реального світу. На відміну від пізнавальних процесів, що відображають навколишню дійсність, емоції визначають об'єктивну реальність у переживаннях. У них виражається суб'єктивне ставлення людини до предметів і явищ навколишньої дійсності. Одні предмети, явища, речі радують людину, вона захоплюється ними, другі – засмучують або викликають відразу, треті – залишають байдужою. Таким чином, відображення у мозку людини її реальних переживань, тобто ставлення суб'єкта потреб до значущих для нього об'єктів, прийнято називати емоціями [4, с. 575].

Прагнення знайти першопричину емоційних станів зумовило появу різних точок зору, які згодом відобразилися у відповідних психологічних теоріях. Це особливо помітно у працях О. Саннікової, яка під емоційністю розуміє інтегральне, структурне утворення особистості, що характеризується поєднанням показників різного рівня (динамічного, змістового, імперативного). Емоційний вигляд кожної людини характеризується особливостями поєднання чотирьох основних модальностей: радість, гнів, страх, печаль. Відтак емоційність становить стійку позаситуаційну схильність людини до переживання емоцій визначеної якості. При цьому домінування однієї чи декількох модальностей утворює тип емоційності [5, с. 64]. Таким чином, дослідниця наголошувала на наявності зв'язків емоційності з цілою низкою властивостей особистості.

Зі свого боку С. Рубінштейн розглядає сутність емоцій через ставлення людини до дійсності. На переконання вченого, емоції – це ставлення людини до світу, до того, що вона відчуває і переживає стосовно навколишньої дійсності, які і становлять емоційну сферу людини. Загалом емоції містять у собі декілька ознак, які, на думку автора, з одного боку, виражають стан суб'єкта та його ставлення до об'єкта, а з другого – характеризуються полярністю, тобто мають позитивний чи негативний знак (модальність) [4, с. 558].

Досліджуючи питання природи емоційних переживань, їх місця та функції у діяльності, О. Леонт'єв доходить висновку, що емоції виконують роль внутрішніх сигналів і стимулів. Вони є внутрішніми у тому розумінні, що самі собою не несуть інформації про зовнішні об'єкти, про їхні зв'язки та відношення, ситуації, в яких відбувається діяльність суб'єкта, а передусім виражають ставлення між мотивами діяльності та її предметом. Інакше кажучи, емоції, виконуючи важливу функцію мотивації діяльності, самі собою не можуть бути зведені до мотивів. Емоції зазвичай виникають тоді, коли предмет і явища задовольняють чи не задовольняють потреби особистості [6, с. 174].

Виділяють емоції прості й складні, активні (стенічні) й пасивні (астенічні), позитивні й негативні та ін. Емоції залежать від багатьох чинників, серед яких індивідуальні особливості людини; фактор часу, залежно від якого емоційна реакція може набувати характеру афекту, що розвивається або викли-

кає відповідний настрій; якісні особливості, потреби тощо. Людині властиві такі види емоцій: морально-політичні, інтелектуальні, естетичні, правові та ін. [7, с. 214–215].

Емоції людини впливають на всі сфери людського життя, зокрема й на правову. Основні емоційні стани у сфері дії права проявляються у формах афекту, емпатії, настрою, натхнення, стресів, фрустрації та інших, що характеризують ставлення людини до прав й обов'язків, законодавства (реально існуючого та бажаного), правосуддя, законності, покарання тощо. Світоглядні позиції людини в правовій сфері визначаються чіткістю цих емоцій, відповідністю їх змісту та якості існуючому праву. Правові емоції мають своїм джерелом: по-перше, багатоканальну правову інформацію, що пов'язана з діючим чи уявним правом, а також із правовим минулим і майбутнім; по-друге, осмислення власного правового досвіду. Це зумовлює суперечливість процесу формування правових емоцій, тому що інформація, яка надходить із різних джерел, перебуває у процесі взаємовпливу між собою і значною мірою залежить від рівня культури громадян, їх освіченості, життєвого досвіду, професії, оточення тощо [8, с. 53].

Стосовно юридичної діяльності, то актуальності набувають проблеми емоційного ставлення юриста до правового життя суспільства. На думку С. Гусарева, до загальних характеристик юридичної діяльності належать: здійснення цієї діяльності у різних сферах суспільного життя; відповідність потребам та інтересам розвитку суспільства; наявність внутрішньої структури; зовнішньої форми прояву. Особливими властивостями, які дають змогу виокремити юридичну діяльність із загального кола правової діяльності, є її професійність та юрицизм [9, с. 112].

У сфері юридичної діяльності працюють професіонали, які володіють спеціалізованими правовими знаннями, відповідними навичками роботи, виконують кваліфіковано юридично значущі дії, що визначають зміст їхньої роботи.

Для того щоб точніше з'ясувати природу емоцій юриста, побачити їх відмінність від інших психологічних явищ, потрібно визначити емоційно-правові межі впливу на юридичну діяльність, передусім внутрішні. Мистецтво керування правовими емоціями ґрунтується на таких засадах, як емоційно-правова оптимальність та ефективність юридичної діяльності. Уміння юриста уявно поставити себе на місце іншої людини і розглянути правову ситуацію з її позиції, перейнятися її почуттями – це дає змогу зняти напругу, звести до мінімуму негативні емоції.

Необхідно зазначити, що на кожен вияв емоцій суб'єкта права існує відповідна правова реакція у сфері здійснення юридичної діяльності. При цьому висока емоційна культура юриста дає змогу збалансувати різні несподівані дії у межах права і досягти таким чином емоційно-правової рівноваги. Цей підхід має емоційно-психологічний вимір, стабілізує юридичну діяльність, спрямовує її у відповідне правове русло.

Окреме місце в структурі юридичної діяльності займає діалог учасників правових відносин. Емоційний діалог суб'єктів правового процесу направлений на вирішення правової суперечки. Забезпечення емоційного діалогу учасників юридичної справи не лише створює фундамент для конструктивного спілкування, а й виробляє в юриста вміння переконувати й інші сторони правової суперечки, що часто йому і доводиться робити. Фактично правова істина, як правило, пізнається в емоційному діалозі. Якщо він відбувається на високому професійному рівні, то підвищується цінність юридичної праці, авторитет фахівця права.

Окрему роль у юридичній діяльності відіграє вміння юриста щодо недопущення та вирішення емоційно-правових конфліктів. Різновекторність інтересів учасників суспільних відносин є основою для відтворення прояву суперечок у масиві суспільних відносин. За таких умов питання щодо визначення правового (юридичного) конфлікту зводиться до встановлення ознаки, що додатково відрізняє його від інших суперечок в соціумі. Таким критерієм є специфічний правовий характер суспільного «протистояння» інтересів, яке лежить в основі виникнення юридичного конфлікту. Тобто таке протиріччя опосередковується феноменами правової сфери, наприклад, колізійністю правового регулювання певних суспільних відносин тощо [10, с. 211].

Вміння контролювати та вирішувати емоційно-правові конфлікти сприяє врегулюванню передусім юридичних суперечок, застерігає від емоційних крайнощів, формуючи у юриста емоційну витривалість, допомагаючи уникнути емоційної катастрофи «вибухових» дій, стресу, неконтрольованості в поведінці. Основна роль у контролі за власними емоціями юриста полягає не так у знятті напруги чи у ліквідації самого конфлікту, як у зведенні до мінімуму небезпеки від його розвитку. Це може здійснити юрист високої професійної майстерності та емоційної культури в сфері здійснення юридичної діяльності.

Особливу увагу у процесі реалізації юридичної діяльності займає виховання правової емпатії – емоційне ставлення юриста на переживання іншої людини, що є суб'єктом правових відносин. Зрозуміло, що низька емпатійність – це синонім бездушності, черствості, байдужості. Проте надто висока емпатійність може стати причиною певних психологічних ускладнень, посилити залежність юриста від психічного стану і настрою оточуючих, що може вплинути на подальший розвиток юридичного процесу.

Юрист повинен приділити значну увагу формуванню оптимальної емпатійності, яка повинна сприяти у вирішенні юридичного конфлікту, а не перешкоджати виконанню професійних обов'язків.

Отже, особливістю юридичної діяльності є висока емоційна напруженість у процесі вирішення конкретної юридичної справи. Численні емоціогенні чинники мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Ситуації емоційного перенавантаження, пов'язані з високим рівнем афективної напруженості, дезорганізують юридичну діяльність, яка належить до складних, творчих видів соціальної діяльності. Повторювання правових ситуацій та виникнення професійних стресів призводить до виснаження нервової системи юристів, емоційних зривів, нервово-психічних захворювань. У зв'язку з цим у своїй повсякденній праці юрист постійно стикається із необхідністю керування емоційними станами, що викликає проблему пошуку найбільш ефективних способів емоційної регуляції й саморегуляції правника в напружених ситуаціях професійної діяльності.

Особливе місце серед емоцій займають почуття. Почуття – це специфічна форма відображення дійсності, в якій виявляється стійке суб'єктивно-емоційне ставлення людини до предметів та явищ, які вона пізнає і змінює відповідно до своїх потреб. Це продукт суспільного розвитку людини, що виникає лише за наявності певного рівня інтелекту та відображає ставлення до предметів і явищ вищих потреб, мотивів діяльності як особистості. Почуття направлені на здійснення саморегуляції людини, впливають на її взаємодію із суспільством, пов'язані з емоціями, не існують поза емоційними проявами, але мають суспільний зміст. Почуття поділяються на нижчі (пов'язані переважно з біологічними процесами, із задоволенням чи незадоволенням природних потреб людини) і вищі (виникають у зв'язку з задоволенням чи незадоволенням суспільних потреб): моральні, інтелектуальні, практичні, естетичні та правові.

Правові почуття – це стійкі емоційні ставлення особи, групи, суспільства до явищ правової дійсності, які відображають значення чинного, минулого і бажаного права відповідно до їх потреб і мотивів діяльності. Становлення правових почуттів тісно пов'язане з розвитком свідомості та ускладненням правових зв'язків під впливом правової соціалізації та виховання, мають чіткий предметний характер. Вони виділяють із навколишньої дійсності ті правові явища, які для людини мають стійку мотиваційну значущість. Почуття формуються на основі узагальнення емоційного досвіду, відіграють провідну роль в емоційній сфері людини, впливають на динаміку і зміст ситуативних переживань та спонукають до здійснення певних вчинків у сфері права.

У процесі розвитку людини утворюється і поступово змінюється ієрархічна система правових почуттів: одні стають провідними, інші – залишаються потенційними, не реалізованими на певному етапі життєдіяльності. Зміст домінуючих почуттів є однією з характеристик спрямованості особистості.

У правових почуттях виявляється ставлення особи до права – позитивне чи негативне ставлення суб'єкта права до правової дійсності (у цьому проявляється індивідуальність правових почуттів). Окремою властивістю правових почуттів є те, що правовий об'єкт, на які вони спрямовані, сприймаються або не сприймаються особою, наприклад, почуття законності, обов'язку, юридичної відповідальності тощо. Формування цих почуттів здійснюється унаслідок узагальнення конкретних переживань особи, які виникають під впливом регулятивної дії права на розвиток суспільних відносин. Правові почуття ґрунтуються на відповідному психофізіологічному, емоційному сприйнятті людиною правової дійсності, що її оточує в повсякденному житті. Вони виникають як результат оцінювання прав, свобод та обов'язків на основі принципу справедливості та гуманності як необхідної умови природної рівноваги людини у суспільстві.

Правові почуття – це складні соціально-психологічні явища правового характеру, які поділяється за:

1) суб'єктами: індивідуальні (сукупність правових почуттів конкретного індивіда); групові (виражають ставлення до права, правових явищ, відображають загальні інтереси та потреби соціальних груп, їх співвідношення з інтересами всього суспільства); суспільні (формують ставлення до права всього суспільства);

2) глибиною відображення правові почуття поділяються на професійні та непрофесійні. Професійні правові почуття поділяються: наукові (доктринальні) – виражають систематизоване, теоретичне освоєння права вченими-правознавцями; практичні – формуються на підставі здійснення юридичної практики суддями, юрисконсультами, адвокатами, прокурорами та іншими практикуючими юристами, яким належить провідна роль у реалізації юридичних норм. Непрофесійні правові почуття поділяються: компетентні – правова обізнаність службових осіб у межах власної компетенції, якою вони офіційно наділені; повсякденні – являють собою побутові, часом поверхневі судження про правовий статус особи та особливості його реалізації у повсякденній трудовій, сімейній та інших сферах суспільного життя;

3) сферою соціальної направленості правові почуття поділяються на позитивні та деформовані. Позитивні правові почуття – це внутрішнє ставлення особи до права як соціального регулятора суспільних відносин, що втілює ідеї гуманізму, свободи та справедливості. Деформовані правові почуття – це спот-

ворене ставлення особи до соціальної цінності права, свідоме ігнорування вимог закону, критичне або зневажливе ставлення до правових принципів та норм.

Функції правових почуттів проявляються в їх впливі на правосвідомість як особливу сферу свідомості, що відображає правову дійсність у формі юридичних знань та оціночного ставлення до права і практики його реалізації, соціально-правових установок та ціннісних орієнтацій, що регулюють діяльність людини в юридично значущих ситуаціях. До основних функцій правових почуттів належать – пізнавальна, оцінювальна та регулятивна. Усі інші функції постають похідними від них і практично охоплюються ними, зокрема – світоглядна, інформаційна, виховна та ін.

Незаперечним фактом є те, що останнім часом набуває популярності та значущості думка про важливу роль емоцій (почуттів) у праві та необхідності їх врахування у правовій діяльності. Водночас сучасний стан розробки цієї проблематики не повною мірою відповідає потребам юридичної теорії та практики. Більшість літературних джерел містять лише фрагментарно-оглядову інформацію про особливості правових емоцій (почуттів). Чітко не вироблено дефініцію правових емоцій (почуттів), не до кінця з'ясовано та розкрито такі важливі аспекти їх юридичної природи, як передумови, причини виникнення, ознаки та внутрішня будова тощо. Недостатньо уваги приділено виокремленню та дослідженню критеріїв класифікації правових емоцій (почуттів). Окрім того, конкретні види правових емоцій (почуттів) вивчаються сучасними науковцями у контексті висвітлення інших правових явищ (правова свідомість, правова культура тощо).

Використані джерела

1. Окара А. Н. Правосознание – центральная категория философии права И. А. Ильина / А. Н. Окара // Государство и право. – 1999. – № 4. – С. 84–93.
2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. / О. Ф. Скакун. – 3-тє вид. – Київ : Алерта, 2012. – 524 с.
3. Сокурєнко В. Г. Правове почуття / В. Г. Сокурєнко // Вісник Львівського університету. – 1994. – Вип. 31. – С. 7–10.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2009. – 713 с.
5. Санникова О. П. Феноменология личности / О. П. Санникова // Избранные психологические труды. – Одесса : СМІЛ, 2003. – С. 63–69.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
7. Сливка С. С. Юридична деонтологія : підруч. / С. С. Сливка. – 3-тє вид. – Київ : Атіка, 2010. – 296 с.
8. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : монографія / І. Ф. Аршава. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2006. – 336 с.
9. Гусарєв С. Д. Юридична діяльність : методологічні та теоретичні аспекти : монографія / С. Д. Гусарєв. – Київ : Знання, 2005. – 375 с.
10. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія / С. В. Бобровник. – Київ : Юридична думка, 2011. – 383 с.

Білозоров Є. В. Особливості емоційних станів у сфері здійснення юридичної діяльності

У статті розглядаються емоційні стани у сфері здійснення юридичної діяльності. Досліджено різні прояви правових емоцій у процесі реалізації повноважень юриста, а також види та функції правових почуттів. Значну увагу приділено взаємозв'язку рівня вираженості емоційності та психологічних особливостей саморегуляції юристів у сфері здійснення юридичної діяльності.

Ключові слова: емоційні стани, емоційність, правові емоції, правові почуття, юридична діяльність.

Билозеров Е. В. Особенности эмоциональных состояний в сфере осуществления юридической деятельности

В статье рассматриваются эмоциональные состояния в сфере осуществления юридической деятельности. Исследованы различные проявления правовых эмоций в процессе реализации полномочий юриста, а также виды и функции правовых чувств. Значительное внимание уделено взаимосвязи уровня выраженности эмоциональности и психологических особенностей саморегуляции юристов в сфере осуществления юридической деятельности.

Ключевые слова: эмоциональные состояния, эмоциональность, правовые эмоции, правовые чувства, юридическая деятельность.

Bilozorov Ye. Features of emotional states in the area of legal activity

The article examines emotional states in the area of legal activity. Different legal expression of emotions in the exercise of powers by the lawyer and examined the types and functions of the legal sense. Special attention is paid to the relationship of the severity of emotional and psychological characteristics of self-regulation of lawyers in the area of legal activity.

Key words: emotional states, emotional, emotions legal, legal sense, legal activities.